

IFJ. BERTÉNYI IVÁN

IV. (BOLDOG) KÁROLY

Ha uralkodóként és különösen magyar királyként nem tudta is nemes elgondolásait véghezvinni, és nem volt képes megmenteni népeit a háború szörnyű következményeitől, emberi jósága valóban példaértékű lehet számunkra is.

■ Az utolsó magyar király uralkodására az I. világháború nyomta rá a bélyegét. A minden korábbinál szörnyűbb világegés harmadik esztendejében lépett trónra a mindössze 29 éves Károly, akire szinte lehetetlen feladatok vártak. Úgy kellett volna a hatalmas erőpróbát jelentő háborúban eredményesen küzdenie, hogy egyúttal a birodalmában élő tucatnyi nép már békeidőben is egyre komolyabb gondokat okozó nacionalizmusaival is megbirkózzék.

Károly 1887. augusztus 17-én született az alsó-ausztriai Persenbeug várában. Ekkor még sem az nem volt valószínű, hogy trónra kerül, sem az, hogy ő lesz az utolsó koronás fő a Habsburgok évszázados dinasztiájából. Még élt az uralkodó, Ferenc József fia, Rudolf főherceg, de még az ő másfél évvel későbbi öngyilkossága után is roppant távolinak tűnt Károly számára a hatalomra jutás. A császár és király örököse ekkor a császár második öccse, Károly Lajos főherceg lett. (Ferenc József első öccsét, Miksa főherceget a mexikói köztársaságiak még 1867-ben kivégezték.) A mélyen vallásos Károly Lajos azonban 1896-ban szentföldi zarándokútja során a Jordán-folyó vizéből ivott, és mivel az tifusszal fertőzött volt, hamarosan meghalt.¹ Ferenc József örököse elvileg egyetlen még életben lévő öccse, Lajos Viktor is lehetett volna, de nyilvános botrányai és homoszexuális hajlama miatt fel sem merült, hogy a Lucivucinak is hívott főherceg trónra kerülhessen.² Ezért a trónörökös 1896 után Károly Lajos főherceg legidősebb fia, Ferenc Ferdinánd főherceg volt, akiről ekkor még mindenki úgy gondolta, hogy harmincas éveit elején járó, nőtlen férfiként a trónutódlásról is gondos-

kodhat. Ferenc Ferdinánd azonban beleszeretett Chotek Zsófia grófnőbe, aki a Habsburg családi szabályok értelmében nem számított egyenrangúnak. Ezért az előírásokra kényszerítve Ferenc József követelésére csak úgy vehette feleségül szerelmét, hogy 1900-ban ünnepélyes nyilatkozatban lemondott a születendő utódok nevében azok trónigényéről.³ Így hiába született két fiú is ebből a morganatikus házasságból, a trónt Ferenc Ferdinánd majdani halála után öccse, Ottó főherceg, illetve az ő elsőszülött fia, Károly örökölte volna. Károly tehát egy öngyilkosság, egy elkerülhető, tragikus haláleset és egy váratlan szerelmi házasság révén került a trón várományosainak listáján a harmadik helyre. Ám ez is csak azt jelentette, hogy a legnagyobb valószínűség szerint csak Ferenc Ferdinánd (és Ottó) halála után, előreláthatóan valamikor az 1930-as években került volna rá a sor.⁴ Ám ekkor már sem ő nem élt, sem a Habsburg Birodalom nem létezett.

Nem meglepő ezek után, hogy Károly neveltetése a már születésekor majdani uralkodónak tartott Ferenc Józsefétől igen sok mindenben eltért. A katolicizimusáról ismert – ám házassági botránytól sem mentes – szász királyi családból származó, vallásos édesanyja, Mária Jozefa legfőképpen azon igyekezett, hogy fiát távol tartsa udvariasan fogalmazva életvidám apja, a „szép Ottó” életvitelétől és életfelfogásától. Ez olyannyira sikerült, hogy mire a törvénytelen gyermekekkel is „büszkélkedő” főherceg 1906-ban gégerákban elhunyt, Károlyból komoly és mélyen vallásos fiatalember lett.⁵ Már kisgyermek korában kitűnt jóságával, a szegények és elesettek iránti együttérzésével, amire nevelője, a szintén őszintén hívő Georg Wallis gróf is buzdította.⁶ Nevelésében mindazonáltal a főhercegeként majdan betöltendő közéleti szerepléshez szükséges elméleti tudás elsajátítása dominált. A szigorú és színvonalas oktatás éveitől kezdve minden nap 6-kor kelt, hideg vízben mosakodott, és a Habsburg főhercegekre általános jellemző módon sokat kellett tanulnia. A tantárgyak között alkotmányjog, politikatudomány, egyházjog, polgári és büntetőjog, gazdaság és pénzügy stb. is szerepelt, de egyik tanára módszerét követve a testedzés és a tanulás együttesen is történhetett, hiszen vadászat közben zoológiai, lovaglás közben botanikai ismereteket is szerezhetett. A soknemzetiségű Habsburg Birodalom uralkodó családjának hagyományait követve már korán elkezdték idegen nyelvekre oktatni. Egy ír származású nevelőnője révén angolul hamarabb tudott írni és olvasni, mint anyanyelvén, németül, de megtanult franciául és a dualista Monarchia másik államának hivatalos nyelvén, magyarul is. A magántanítókra támaszkodó családi tradícióktól eltérően két éven keresztül a híres bécsi bencés Schottengymnasium diákjaként gyarapította tudását, és ami ennél fontosabb, majdani alattvalóival közvetlen emberi kapcsolatokat építhetett ki, ami a korábbi uralkodóeszménytől távol állt. Vizsgáit már a nyilvánosság kizárásával tette le, majd nevelője kíséretében nyugat-európai utazásokat tett, illetve beutazta majdani birodalma több tartományát.⁷ 18 évesen kezdte meg tényleges katonai szolgálatát, ismét a családi hagyományok jegyében, amit azonban két évre megszakított, hogy a prágai német egyetememen tanuljon, a későbbi kabinetfőnöke, Arthur Polzer-Hoditz által kidolgozott tanmenet alapján.⁸

A fiatal főherceg az állam irányításában semmilyen szerepet nem kapott, legfeljebb egy idő után a gyámjává kinevezett nagybácsi, Ferenc Ferdinánd főherceg osztotta meg vele nézeteit a Monarchia szükséges reformjáról.⁹ A magánéletben viszont az 1911-es év fontos változást hozott. 1911. június 13-án az itáliai Lucca melletti Villa delle Pianorében eljegyezte a már gyerekkorukban megismert Zitát, a francia Bourbon-dinasztia olaszországi mellékágából származó 19 éves hercegnőt, és 1911. október 21-én az alsó-ausztriai Schwarzaui kastélyban, Ferenc József jelenlétében sor került az esküvőre is.¹⁰ (Az esküvő alkalmából készített filmfelvétel is ránk maradt.) Zita és Károly igazi szerelmi házasságot kötöttek, és a határozott jellemű asszony

Károly számára igazi támasz volt egész életében. Károly már a házasságkötés másnapján azt mondta Zitának, hogy mostantól egymást kell segíteniük, hogy a mennyországba kerülhessenek. A boldog és katolikus szellemiségű családi háttér a politikai tevékenységtől függetlenül is fontos jellemzője volt Károly életének. Ezt mutatja az is, hogy amikor II. (Szent) János Pál pápa 2004. október 3-án Károlyt boldoggá avatta, ünnepeét a szokásoktól eltérően nem halála, azaz égi születése napjára tették, hanem házasságkötésének évfordulójára. A pápa ezzel is a példás házaseletre akarta irányítani a hívők figyelmét, hiszen a házasság a szentté válás egyik kitüntetett útja.

Károly és Zita házasságából 1912. november 20-án megszületett Ottó főherceg, ami Ferenc József számára is nagy örömet okozott, hiszen ezzel – úgy tűnt – hosszabb távra is biztosítva van a dinasztia jövője.¹¹ Ottót további hét gyermek követte: Adelheid, Róbert, Félix, a Károly uralkodása alatt született Károly Lajos, továbbá a már emigrációban világra jött Rudolf és Sarolta, valamint a két hónappal apja halála után született Erzsébet.¹² A gyerekek nevelésében – a Habsburg családi szokásokkal szemben – a szülői pár is aktívan részt vett, a színvonalas nevelés mellett boldog, szeretetteljes légkört biztosítva a gyermekeknek. (A későbbiekben például gyakran megesett az is, hogy a kihallgatásra érkező politikusokat vagy tábornokokat az uralkodó valamelyik kisgyermeké jelenlétében fogadta, ami azonban – emlékirataik alapján – nem mindig találkozott a merevebb Ferenc József-i tradíciókhoz szokott alattvalók tetszésével.¹³)

1914. június 28-án Szarajevóban Ferenc Ferdinánd és felesége szerb nacionalista terroristák áldozatául esett. Ez a tragikus esemény egy csapásra megváltoztatta Károly életét, hiszen ezzel trónörökössé lépett elő, és a 84 éves Ferenc József magas korából következően tudható volt, hogy a trónra lépésre is pár éven belül sor kerül majd. Bár innentől kezdve az agg uralkodó igyekezett megismertetni Károlyt a Monarchia vezetésének fő kérdéseivel, a háborúba lépésről hozott döntésben még semmilyen részét nem volt, s Ferenc József haláláig nem volt érdemi befolyása az aktuális politikai ügyekre sem. A következő két évben a korábbiakhoz képest sokkal gyakrabban szerepelt a nyilvánosság előtt, így többször megfordult Budapesten is, hogy majdani alattvalói jobban megismerhessék.¹⁴ 1916 tavaszán átvette egy hadtest vezetését az olasz fronton, majd a román támadás után rábízták az erdélyi hadseregcsoporthoz parancsnokságát. Magas posztjai ellenére a valódi döntéseket azonban inkább a katonai vezetők hozták meg, mindamellett az eredményes erdélyi hadműveletek növelték személyes presztízsét, népszerűségét.¹⁵

A már Bukarest felé haladó ellentámadás alatt, 1916. november 21-én halt meg 86 éves korában Ferenc József. Az előd halálos ágyánál megjelent főhercegnek mostantól az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodójaként több mint 50 millió alattvalót kellett kormányozni.

A 29 éves császár felfogása, neveltetése igen sok kérdésben eltért elődjétől. Ez olyan külsőségeken is látszott, hogy a Ferenc József alatti hagyományos udvari ceremóniákat kedélyesebb, családiasabb légkör váltotta fel. Károly a kihallgatások során kezdet adott vendégeinek, helyet és cigarettával kínálta őket – mindez Ferenc József alatt szinte soha nem fordulhatott elő.¹⁶ Károly szívesebben tartózkodott családjával a schönbrunni pompás barokk kastély helyett a gyermekkori emlékeket idéző Warholtz villában, Reichenauban. Már amikor egyáltalán családja mellett lehetett, hiszen a fiatal uralkodó rengeteget utazott. (A trónra lépését követő 13 hónapban például összesen több mint száz napot töltött utazással!) Károly elsősorban a különböző frontokon harcoló egységeket látogatta meg, de később birodalma egyes részeit is felkereste, hogy szorosabbra fűzze a lojalitás kötelékeit népeivel.¹⁷ Az alig ismert, fiatal uralkodó ezzel a módszerrel is igyekezett kialakítani népeiben a személyéhez kötődő hűséget. Az új módszerek, a dinamikus, mobilis uralkodási stílus, a

demokratikus gesztusok sokakban rokonszenvet ébresztettek, ám az idősebb és konzervatívabb körök számára idegenül hatottak, és az évszázados tradíciók eltűnése a Monarchia bukásának előérzetét idézte fel bennük. Ez magyarázza, hogy Károlyt sokan már ekkor negatív jelzőkkel illették: Karl, der Plötzliche vagy Karl, der Letzte.

Amennyire ezt a körülmények kényszerei között tehetta, Károly célja egy demokratikusabb és szociálisan igazságosabb birodalom megalkotása volt, ahol a trón valódi támasza a népek szeretete és elégedettsége. A világháború közben azonban nem lehetett nagyszabású reformokba bonyolódni, hiszen az egyes nemzetek törekvései gyakran egymással szemben fogalmazódtak meg, így minden lényeges változtatásnak nem csupán kedvezményezettjei, de sértettjei is lettek volna. A háború alatt pedig az uralkodó nem kockáztathatta meg, hogy fontos hatalmi tényezők elforduljanak tőle. Bár Ausztriában sokan éppen egy antidualista, tehát elsősorban magyarellenes irányváltást reméltek Ferenc Ferdinánd unokaöccsétől, Károly már Ferenc József halála után pár nappal úgy döntött: megkoronáztatja magát Magyarország királyává. Ezzel esküt tett a történelmi magyar alkotmány megtartására is, mellyel megkötötte a kezét. Így csak bizonyos jelek alapján sejthető, hogy a dualizmust hosszabb távon talán föderális irányba módosította volna.

Az 1916. december 30-án a budai várban, a háborús viszonyok és az időjárás miatt leegyszerűsített és lerövidített módon megrendezett ceremónia volt a magyar történelem utolsó királykoronázása. A modern időknek betudhatóan minden korábbi koronázásnál több képi és szöveges forrás áll rendelkezésünkre erről az ünnepségről, s a képeslapok, a filmfelvételek, a koronázási emlékbélyegek vagy a nagy számban készült emléktárgyak lehetővé tették, hogy az ország minden korábbinál nagyobb része annak ellenére átérezhesse a koronázás jelentőségét, hogy személyesen nem lehetett jelen. Az egyes bírálók által anakronisztikusnak tartott ceremónia szimbólumrendszerében egyszerre tükrözte a magyar állam történelmi tradícióit, a koronázás évszázados szokásrendjét, de a modern magyar nacionalizmus megnövekedett erejét is. Bánffy Miklós gróf művészeti irányítása még a világháború borzalmainak is teret engedett: a király által felavatott aransarkantyús vitézek mind az aktuális világháború sokszor rokkant hősei voltak.¹⁸

A belső átalakítás mellett Károly másik fő célja a béke megteremtése volt. Kezdetől fogva úgy látta, hogy birodalma a világháború terheit mind nehezebben viseli, ezért létszükségletnek tartotta, hogy kimentse a végpusztulásból. A háborút azonban a Monarchiánál erősebb Németország szövetségeseiként, egymástól eltérő érdekű ellenséges hatalmaktól álló szövetségi rendszer ellen vívta, ezért a háborút nem lehetett egyszerűen befejezni. Károly őszintén óhajtotta a békét, ám annak elérése az ő erejét és lehetőségeit is meghaladta.¹⁹

Céljai eléréséhez új politikai tanácsadókat alkalmazott, és uralkodása első hónapjaiban lecserélte a Ferenc József által kinevezett régi vezetőket. Így került új ember a közös külügyminiszteri, a vezérkari főnöki, az osztrák és a magyar miniszterelnöki pozícióba is.²⁰ Különösen a Szent Koronát nádorhelyettesként – Csernoch János esztergomi érsekkel közösen – Károly fejére helyező Tisza István gróf magyar kormányfő eltávolítása volt nagy horderejű lépés, hiszen a magyar politikus a Monarchia legbefolyásosabb vezetője volt Ferenc József utolsó éveiben. Mindazonáltal Tisza mögött állt a parlamenti többség, és így csak vele egyeztetve kerülhetett sor az új, kisebbségi kormány programjának végrehajtására. Hiába óhajtotta Károly a háborúban szenvedettek politikai és szociális jogainak, különösen a választójognak a bővítését, Tisza a magyar állam egységére nézve veszélyesnek tartotta, ha kevésbé iskolázott tömegeket politikai jogokkal ruháznak fel, és a mögötte álló parlamenti többséggel a kisebbségi kormányt komoly engedményekre kényszerítette. Mivel a király a világháború közepette nem mert megkockáztatni egy előrehozott parlamen-

ti választást (aminek megrendezése gyakorlati nehézségekre is ütközött volna, elvégre a szavazópolgárok jelentős része a frontokon harcolt), a lassú és csekélyebb mértékű reformok a radikális ellenzéki Károlyi Mihály gróf és baloldali szövetségesei malmára hajtották a vizet, akiknek népszerűsége a háborús nélkülözések hatására egyre nőtt.²¹

Magyarország még így is stabilabban állt a háborút viselő uralkodó mögött, mint a nemzetiségi viszályoktól terhelt Ausztria. Károly 1917 tavaszán ismét összehívta a három éve nem ülésező osztrák parlamentet, de a Reichsrat hamarosan újra az egyes etnikai csoportok nacionalista törekvéseinek színtere lett. Bár eleinte sokan bizalommal tekintettek az új uralkodóra, azt remélve, hogy talán javít az egyes társadalmi vagy etnikai csoportok helyzetén, de lassanként kiderült, hogy erre ő sem képes. Igaz, az egymásnak ellentmondó igényeket nem is lehetett volna egyszerre kielégíteni. Különösen a cseh–német ellentét volt megoldhatatlan, de az ekkoriban horvát vezetéssel elképzelt délszláv egységtörekvések is a Monarchia dualista struktúrájának szétverése felé mutattak.

Kudarcba fulladtak Károly béketapogatózásai is. Ezek közül a legnevezetesebb az ún. Sixtus-kísérlet volt. 1917 tavaszán Zita bátyja, Sixtus herceg közvetítésével Károly a francia elnökkel keresett kapcsolatot, és a Monarchia területi épségének hosszú távú garantálása fejében támogatta volna Franciaország Elzász-Lotaringiára vonatkozó igényeit is. A békekísérlet – elsősorban az olasz követelések elutasítása miatt – eredménytelen maradt.²² Amikor pedig 1918 tavaszán Georges Clémenceau francia miniszterelnök nyilvánosságra hozta Károly levelét, nagy megrökönyödést váltott ki a szövetséges németeknél, és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Monarchia még inkább alárendelődjön Berlin akaratának.²³

Általánosságban is elmondható, hogy a Monarchia különböző titkos tárgyalásai nem vezethettek eredményre, mert a béke megkötésére az antant sem volt kész, sőt a központi hatalmak ajánlatait a gyengeség jeleként értékelve sokszor inkább éppen új erőre kaptak a harciasabb csoportok. A háborús erőfeszítéseket mind nehezebben bíró Monarchia békevágya nem találkozott a világháború megnyerését egészen 1918 nyaráig elképzelhetőnek tartó németek elképzeléseivel sem, és a Monarchia vezetésében is voltak hívei a háború folytatásának. A harcok során ugyanis voltak olyan szakaszok, amikor nem tűnt elképzelhetetlennek a központi hatalmak részleges vagy akár teljes sikere sem. 1918 tavaszán a bolsevik vezetés alá került Oroszország kilépésével megszűnt a keleti front, és az amerikai erősítések beérkezése előtt a németek egy nagy nyugati offenzívával totális győzelmet reméltek. Ezért a meg-megújuló béketapogatózásokat – Károly tagadhatatlan békevágya ellenére – nem feltétlenül kell túlértékelni.

Károly uralkodása elején még jelentős hadi sikereket is elért a Monarchia. Trónra lépésekor sikerült visszaverni a románok erdélyi támadását, 1917 őszen pedig az olasz fronton az egész háború egyik legnagyobb sikerét aratták: az isonzói frontot Caporettonál áttörve egészen a Piave folyóig szorították vissza az olaszokat. Igaz, mindezekhez nélkülözhetetlen volt már a német segítség, és általában is a Monarchia mind jobban rászorult erősebb partnere támogatására.²⁴ A franciaországi német támadás kifulladásával azonban 1918 nyarára a világháborús esélyek megfordultak, és Károly sem volt képes olyan kezdeményezéssel fellépni, mely megállíthatta volna az antant győzelmét. Egy vakmerő húzással 1918. október közepén még nemzeti elven szerveződő tartományok szövetségévé alakította át Ausztriát,²⁵ de ezzel és a wilsoni elvek alapján megkötendő béke sürgetésével elkésett. A balkáni, majd az itáliai fronton bekövetkezett összeomlással szinte párhuzamosan hullott szét az etnikai törésvonalak mentén a több évszázados birodalom, s alakultak meg területén a különböző utódállamok.

Az összeomlást követően Károly ugyan – felesége hatására – nem mondott le a trónról, de az eckartsauai kastélyban Ausztria és Magyarország számára 1918 novemberében tett hasonló nyilatkozataiban visszavonult az államügyektől, és előre elismerte egykori alattvalóinak döntését Ausztria és Magyarország államformájáról.²⁶ A mindinkább Habsburg-ellenessé vált közhangulat elől brit segítséggel 1919. március 23-án különvonattal Svájcba szállították Károlyt és családját.²⁷ Károly a svájci határon visszavonta eckartsaui nyilatkozatát. Erre Ausztria április 3-án kimondta, hogy mindazon Habsburgok, akik nem mondanak le trónigényükről, elvesztik osztrák állampolgárságukat és ausztriai vagyonukat. Svájci emigrációjukban először a Bodeni-tó mellett fekvő Wartegg bei Rorschach kastélyában, majd 1919. május 20-tól Prangins-ben, a Genfi-tónál éltek, és itt reménykedtek abban, hogy a gyors fordulatokat vető közép-európai események során esetleg remény nyílik hatalmuk restaurálására.²⁸

Erre azonban csak Magyarországon kínálkozott esély, ahol a Károlyi-féle baloldali demokratikus köztársaság, majd a kommunista diktatúra bukása után 1919 őszén erősen jobboldali rendszer került hatalomra. A történelmi folytonosságot hangsúlyozó ellenforradalmi parlament visszaállította a királyságot, és ideiglenes jelleggel azt a Horthy Miklóst választotta meg 1920. március 1-jén kormányzóvá, akit még IV. Károly nevezett ki az osztrák–magyar hadiflotta parancsnokává. Tőle ezért azt remélték, hogy támogatni fogja a királyt.

Amikor azonban 1921 húsvétján Károly meglepetésszerűen, külsejét megváltoztatva visszatért Magyarországra, és követelte a kormányzótól a hatalom átadását, Horthy erre nem volt hajlandó, mert jól látta, hogy a Magyarország ellenséges szomszédai ezt nem tűrnék el. Ezért Károly előbb Szombathelyre vonult vissza, majd pár nap múlva visszatért Svájcba.²⁹

Második visszatérése³⁰ során repülőgépe 1921. október 20-án landolt a Sopron megyei Dénesfán. Mivel tudta, hogy Horthyban nem bízhat, ellenkormányt alakított, és vasúton Budapest felé indult Ostenburg-Moravek Gyula Sopronban állomásozó csapataival, amelyeket az útba eső helyőrségek egységeiből is kiegészített. Alapvetően békés hatalomátvételre készült, ezért meglepetésként érte, hogy 1921. október 23-án Budaörsnél a kormányzóhoz hű, részben önkéntes egyetemistákból álló csapatok ellenállást tanúsítottak. Rövid tűzpárbaj után a kormánycsapatok körülférték Károly egységeit, mire megparancsolta a harc beszüntetését.³¹

A magyar királyt több hívéssel együtt a tatai Esterházy-kastélyba, majd a tihanyi bencés apátságba szállították.³² Innen 1921. november 1-jén Bajára vitték, és a Glowworm nevű brit monitor a Dunán, majd a Cardiff hadihajó a Földközi-tengeren át feleségével együtt elszállította az atlanti-óceáni Madeira szigetére. 1921. november 19-én érkeztek meg Funchalba, de gyermekeik csak 1922. február 1-jén csatlakozhattak hozzájuk. Károly családotól itt, a Quinta do Monte villában töltötte élete utolsó fél évét. Egy 1922. március 9-i séta során megfázott, és április 1-jén tüdőgyulladásban meghalt.³³

Károlyt Madeira szigetén, a Miasszonyunk templomának egyik oldalkápolnájában temették el, de szívét a Basel melletti Muri bencés kolostorában helyezték végő nyugalomra, ahogy utóbb a férjét 67 évvel túlélte Zita szívét is.³⁴

Nehéz mesterség az uralkodóké, az államvezetőké, s nagyon nehéz közben jó kereszténynek maradni. Károlynak ez utóbbi bizonyosan jobban sikerült, mint birodalmának vezetése, de olyan korban került ősei trónjára, amikor is már nála nagyobb erők döntötték el Közép-Európa sorsát. Politikai kudarcait minden bizonnyal inkább tulajdoníthatjuk a körülményeknek, mint felkészületlenségének, politikusi hiányosságainak vagy elkövetett hibáinak. Nála rutinosabb és tehetségesebb politikusok sem tudtak volna megfelelni ezeknek a hatalmas kihívásoknak.³⁵ Rokonszenves emberi

tulajdonságai miatt mégis méltó arra, hogy ne csak mint az utolsó király maradjon meg emlékezetünkben, jóllehet a közel hét évtizeden át uralkodó Ferenc József alakja, a vesztes világháború, a Monarchia és a Magyar Királyság széthullása (Trianon) mind élénkebben él bennünk.

A Habsburgok emlékezete a Monarchia utódállamaiban többnyire negatívan alakult. A Habsburg Birodalomból kivált, identitásukat azzal szemben megfogalmazók (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) számára a Habsburgok és így Károly is az elnyomást és saját nemzetük elnyomását jelentették. Az osztrák republikánus és szocialista baloldal ideológiai okokból sem vélekedhetett kedvezően az utolsó császárról. A nagynémet nacionalistáknak, akik számára a Habsburg Birodalom eleve nem volt eléggé német, Károly és főleg Zita, „az olasz nő” a németiség árulójának számított.³⁶ Magyarországon ezzel szemben az 1918/19-es bal- és szélsőbaloldali korszakkal szemben álló Horthy-rendszer a történelmi örökség részeként a királyságot és a Habsburgokat is pozitívabban szemlélte. A rendszer megszilárdulását megnehezítő Károlyval szemben azonban érthetően volt némi viszolygás, amit a tradicionális kurucos, függetlenségi érzelmek is erősítettek. Így azután Károly pozitív emlékezetét halála után elsősorban azok az ausztriai és magyarországi csoportok őrizték, akik számára törekvései továbbörökíthető politikai programként is értelmezhetőek voltak. A monarchikus, katolikus és arisztokrata körök Károlyban a mélyen vallásos, népei sorsán javítani kívánó uralkodót látták. A fiatalon elhunyt császár-királyt saját programjuk történelmi előképének állították be, és azt hangsúlyozták, hogy Károly egy modern, szociálisan érzékeny, a demokratikus idők szavát megértő monarchiát akart.³⁷ Ezt a világháború idején nem lehetett megvalósítani, de ezt az alapvetően helyesnek tartott programot az ő nyomdokain haladva akarták a Habsburg-hű csoportok diadalra vinni. Az 1922 után Ottó királyfi iránti hűségükkel tüntető, Magyarországon legitimitásának nevezett politikai körök azonban sem a második világháborúig, sem 1945 után nem juthattak abba a helyzetbe, hogy akár Ausztriában, akár Magyarországon a hatalom részeseivé válva megvalósíthassák elképzeléseiket: a Habsburgoknak nem sikerült visszaszerezni a trónt.³⁸

A Károly iránti katolikus tisztelet ezzel szemben – ha nem is gyorsan, de – eredményre vezetett. Már 1895-ben, a kis főherceg nyolcéves korában Sopronban megjósolta Maria Vinzentia Faunland orsolyita nővér, hogy Károly egykor majd trónra kerül, és mivel nagyon sok szenvedésben lesz része, sokat kell érte imádkozni. A később valóra vált próféciából kiindulva nagyon hamar kialakult egy Károlyért rendszeresen imádkozó spirituális kör, melynek tagjai imáiknak tulajdonították azt, hogy pl. Károly 1917-ben megmenekült egy autóbalesetből, melynek során egy jeges folyóba zuhant. A családtagokból, tanácsadókból, közeli munkatársakból álló Imaliga (Kaiser Karl-Gebetsliga) 1925-ben egyházjogilag is elismert szervezetté válhatott.³⁹ Az Imaligát a Habsburg-hű körökhöz hasonlóan a nemzetiszocialisták üldözték; egyik vezetője, Zeßner-Spitzenberg báró egyike volt a dachauai koncentrációs tábor első áldozatainak.⁴⁰ Az Imaliga 1947-ben kezdhette újra nyilvános működését, és Károly boldoggá avatásáért is imádkoztak.⁴¹

A gondolatot, hogy Károlyt boldoggá kellene avatni, Wilhelm Miklas osztrák keresztényszociális nemzetgyűlési képviselő (a későbbi államelnök) 1923-ban vetette fel Piffel bécsi bíboros-érsekhez írt levelében.⁴² A közismerten mélyen vallásos uralkodó hívei megítélése szerint messzemenően kiérdemelte ezt, hiszen kora gyermekkorától számos jelét adta istenhitének, és egész életét a keresztény felebaráti szeretet, az elesettek és szegények iránt érzett felelősség és gondoskodás hatotta át. Jellemző történet, hogy amikor nagykorúságakor a Habsburg főhercegekhez hasonlóan ő is az aranygyapjas rend lovagja lett, ennek azért örült, mert a rendtagoknak joguk volt bárhol misét rendelni.⁴³ Az ajkán Jézus nevével a földi létből távozó Károly em-

bertársaiért is felelősnek érezte magát. Gyermekkorától kezdve számos példát hozhatunk a szegények és elesettek iránti együttérzésére, és uralkodóként is az alattvalóival szemben érzett kötelezettségeket tartotta fontosnak, s hatalmát ennek érdekében igyekezett gyakorolni.⁴⁴ Ennek jeleként a világon elsőként Ausztriában, majd Magyarországon alakult 1917-ben népjóléti minisztérium.⁴⁵

Károly keresztény hitével kapcsolatban a legnagyobb próbatétel a világháború volt. Annak elindításában semmilyen része nem volt, és már trónra lépésekor kiadott kiáltványában is a béke megteremtését nevezte meg fő feladatának: „Mindent meg akarok tenni, hogy a háború szörnyűségeit és áldozatait a legrövidebb határidővel megszüntessem, a béke súlyosan hiányolt áldásait népeim számára visszanyerjem...”⁴⁶

Ám hiába tett később is számos alkalommal kísérletet a békekötésre, a világpolitikai körülmények megghiúsították őszinte békevágát. Bár politikai vezetőként kudarcot vallott, jóindulatát tükrözik nem sokkal halála előtt mondott szavai: „Egész igyekezetem folyton arra irányul, hogy amennyire világosan csak lehet, mindenben felismerjem és kövessem Isten akaratát, olyan teljesen, amennyire csak lehetséges.”⁴⁷

A mélyen hívő katolikus családapa és államfő boldoggá avatási eljárását egyházmegyei szinten 1949-ben kezdhették meg, s az összegyűjtött anyagot 1955-ben terjesztették fel Rómába.⁴⁸ A sok szempontból bonyolult ügy elhúzódott, s a Habsburg Ottó 90. születésnapja alkalmából tartott ünnepi szentmisén jelentette be Schönborn bécsi bíboros-érsek, hogy a boldoggá avatási pert lezárták. Igazoltak látták, hogy a Károly közbenjárását kérő imák hatására gyógyult meg betegségéből Maria Zita Gradowska lengyel származású brazíliai vincés nővér,⁴⁹ így 2004. október 3-án a római Szent Péter téren sor kerülhetett a hivatalos és nyilvános boldoggá avatásra. II. (Szent) János Pál pápa Károlyt példaként állította minden politikus számára, mert a keresztény elhivatottságot politikai tevékenysége során is igyekezett követni.

A boldoggá avatást követő kritikákra felelve a szenté avatási kongregáció vezetője hangsúlyozta, hogy Károly igazságosan és szeretettel szolgálta népét, példás keresztény, férj, családapa és uralkodó volt. A mindig a békére törekedő Károlyt nem azért emelték oltárra – jelezte José Saraiva Martins –, mert Habsburg vagy mert uralkodó volt, hanem mert jámbor keresztény.⁵⁰

IV. Károly, az utolsó magyar király tehát azoknak a magyar királyoknak a sorába lépett, akiket a katolikus egyház különös tisztelettel tart számon. Ha uralkodóként és különösen magyar királyként nem tudta is nemes elgondolásait véghezvinni, és nem volt képes megmenteni népeit a háború szörnyű következményeitől, emberi jósága valóban példaértékű lehet számunkra is.

■ JEGYZETEK

1. Gordon Brook-Shepherd: *The Last Habsburg*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1968. 3.
2. Brigitte Hamann: *Lajos Viktor szócikk*. In: *Habsburg lexikon*. Új Géniusz Könyvkiadó, Bp., 1990. 235.
3. Pl. Friedrich Weissensteiner: *Franz Ferdinand. Der verhinderte Herrscher*. Zum 70. Jahrestag von Sarajewo. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1983. 114–148; Jean-Paul Bled: *Franz Ferdinand. Der eigensinnige Thronfolger*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2013. 75–95; Alma Hannig: *Franz Ferdinand. Die Biografie*. Amalthea, Wien, 2013. 54–76.
4. Gordon Brokk-Shepherd: *The Last Habsburg*. i. m. 3–5.
5. Reinhold Lorenz: *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*. Verlag Styria, Graz–Wien–Köln, 1959. 39–47.
6. Vö. Gabriele Prasch-Bichler: *Kinderjahre Kaiser Karls. Aus unveröffentlichten Tagebüchern seines Großvaters [Erzherzog Carl Ludwig]*. Amalthea, Wien, 2014. passim; Reinhold Lorenz: i. m. 26–32; Ernst Joseph Görlich: *Der letzte Kaiser – ein Heiliger? Kaiser Karl von Österreich*. Christiana-Verlag, Stein am Rhein, 1972. 15–18.
7. Reinhold Lorenz: i. m. 32–38.
8. Gordon Brook-Shepherd: *The Last Habsburg*. i. m. 9–11; Eva Demmerle: *Kaiser Karl I. „Selig, die Frieden stiften...”* Die Biographie. 2. durchgesehene und erweiterte Auflage. Amalthea, Wien, 2005. 43–45; Reinhold Lorenz: i. m. 47–56.
9. Szinte semmit nem tudunk arról, mennyiben volt képes meggyőzni fiatal unokaöccsét Ferenc Ferdinánd politikai elképzeléseiről, mint ahogy abban is igen sok a bizonytalanság, hogy pontosan mik is voltak a trónörö-

- kös konkrét elképzelései azon túl, hogy a birodalmat szerinte gyengítő dualizmust megváltoztatta volna. Erről vö. Robert A. Kann: *Groß-Österreich*. In: *Uő: Erzherzog Franz Ferdinand Studien*. Verlag für Geschichte und Politik. (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Band X. Wien, 1976. 26–46. és Robert A. Kann: *Franz Ferdinand der Ungarnfeind?* In: uo. 100–126, továbbá újabban Szász Zoltán: *Ferenc Ferdinánd*. In: *A magyar történelem vitatott személyiségei*. I. Szerk. Kosáry Domokos és Gerő András. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 2002, 82–95.
10. Zitáról pl. Gordon Brook-Shepherd: *Zita. Die letzte Kaiserin*. Biographie. Zsolnay Verlag, Wien, 1991, családi háttéréről és neveltetéséről különösen 21–45; vagy Tamara Griesser-Pečar: *Zita. Die Wahrheit über Europas letzte Kaiserin*. Gustav Lübbe Verlag, Bergisch Gladbach, 1985. 19–67; vagy Erich Feigl: *Zita. Kaiserin und Königin*. 5. völlig neu bearbeitete Auflage. Amalthea, Wien, 1991, különösen 22–100.
11. Reinhold Lorenz: i. m. 66–113.
12. A gyerekekről Erich Feigl: i. m. 107–111, 114–117, 141–152, 155–159, 234–239, 330–346. és 400–411.
13. Vö. *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből*. Írta Pápay István, néhai ő császári és királyi felsége kabinettitkárja, udvari tanácsos. Apostol nyomda, Bp., 1928. 266.
14. Már 1914. augusztus elején a magyar fővárosba utazott Zitával, ahol a magyar elit szinte valamennyi fontos tagját bemutatták neki. Vö. „A nemzet találkozott a jövődő urával...” *A trónörökös*. A Hét 1914. augusztus 9. 514; Reinhold Lorenz: i. m. 158–196.
15. Reinhold Lorenz: i. m. 197–222.
16. Mindez a magyar politikusok számára rokonszenves volt. Erre pl. *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*. II. Országos Vázsonyi-emlékbizottság, Bp., 1927. 361; Batthyány Tivadar gróf: *Beszámoló*. Szerző kiadása, Bp., [1928]. I. 136–139; Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Révai, Bp., 1943. 22; *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról*. Írta Dr. Kray István báró. Szerzői kiadás. H. n. 1935. 29. és 79; *Fighting the World: The Struggle for Peace*. By Count Michael Károlyi. Translated by E. W. Dickes. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London, 1924. 77.
17. Vö. az Elisabeth Kovács monumentális munkájában található, levéltári adatok alapján összeállított itineráriummal: *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916–1922)*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2004. I. 653–661.
18. A koronázásról legújabbán Ifj. Bertényi Iván: *Koronázás a háború közepén*. In: *Propaganda az I. világháborúban*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. október 16. – 2016. április 9. Szerk. Ifj. Bertényi Iván – Boka László. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2016. 189–198.
19. A békekísérletekről általában pl. Peter Broucek: *Karl I. (IV) Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1997. 85–151.
20. Vö. Arthur Graf Polzer-Hoditz: *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*. Mit einer Einleitung von Universitätsprofessor Dr. Wolfdieter Bihl. 2. Auflage. Amalthea, Wien, 1980. 180–214.
21. Vö. Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osisis Kiadó, Bp., 2014. 233–247.
22. Vö. pl. Robert A. Kann: *Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1966; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. I. 121–158; Arthur Graf Polzer-Hoditz: i. m. 315–373.
23. Pl. Arthur Graf Polzer-Hoditz: i. m. 374–385; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. 367–432.
24. Manfred Rauchensteiner: *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2013. 799–827.
25. Vö. Helmut Rumppler: *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches* Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1966.
26. A két nyilatkozatot (1918. november 11-én Ausztriáról, 13-án Magyarországról) közli: *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. II. 414–415. és 419–420.
27. Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 184–200.
28. Reinhold Lorenz: i. m. 552–589; Karl Freiherr von Werkmann: *Der Tote auf Madeira*. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923. 11–68; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 200–208.
29. Karl Freiherr von Werkmann: i. m. 115–180; Anton Lehár: *Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921*. Hg. v. Peter Broucek: Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag, Wien–München, 1973. 171–214; Reinhold Lorenz: i. m. 589–613; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 214–239; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. I. 587–600; *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Hg. v. Erich Feigl. Amalthea, Wien–München, 1984. 323–372.
30. Pl. Karl Freiherr von Werkmann: i. m. 211–292; Reinhold Lorenz: i. m. 614–644; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 240–262; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. II 609–625; *Kaiser Karl*. i. m. 401–506.
31. A király restaurációs kísérleteire általában pl. Ormos Mária: „*Soha, amíg élek!*” *Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1989; Armin Strohmeier: *Glaubenszeuge der Moderne. Die Heiligen und Seligen des 20. und 21. Jahrhunderts*. Patmos Verlag, Mannheim, 2010. 238; Peter Broucek: i. m. 217–231; Miklós Zeidler: *Charles IV's attempted returns to the Hungarian throne*. In: *Karl I. (IV) der erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Hg. v. Andreas Gottsmann. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2007. 269–284.
32. Amikor tihanyi fogsága idején Apponyi Albert meglátogatta a királyi párt, hogy vigasztalja őket, az oltári-szentségtől megerősödvé derülvé, megbocsátással ők vigasztalták magyar hívüket. *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról*. Elmondotta Gr. Apponyi Albert elnök. A Szent István Akadémiának IV. Károly király emlékeztére szentelt 1922. évi április hó 9-iki rendkívüli ülésén. Stephaneum nyomda, Bp., 1922. 10–11.
33. Karl Freiherr von Werkmann: i. m. 293–311; Reinhold Lorenz: i. m. 634–649; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 263–288.

34. Josef Gelmi: *Kaiser Karl und Tirol*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. Hg. v. Jan Mikrut. Wiener Dom-Verlag (Veröffentlichungen des Internationalen Forschungsinstituts zur Förderung der Kirchengeschichte Mitteleuropas), Wien, 2004. I. 197.
35. Vö. „Nincs az a lángész, az a tudás, az a tapasztalat, amely ezzel a helyzettel megbirkózni tudott volna; talán többet lehetett volna megmenteni.” *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról*. i. m. 3–4. Az uralkodó kabinetirodái titkára szerint Károly olyan korban élt, hogy Napóleon zsenije és Bismarck éleslátása és energiája is kevés lett volna a sikerhez. *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből*. i. m. 248.
36. Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom*. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2010. 141–278.
37. Károly király magyarországi emlékezetére Iván Bertényi: jun.: *Eine sympatische Nebenfigur. König Karl IV. im Spiegel von Memoiren ungarischer Politiker*. In: *Karl I. (IV) der erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Hg. v. Andreas Gottsmann. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2007. 247–268.
38. Vö. Kardos József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Korona Kiadó, Bp., 1998; Kardos József: *A legitimizmus alternatívái Magyarországon (1918–1946)*. Észak-Pest Megyei Matematikai Tehetségfejlesztő. (A történelem alternatívái. Forrásfüzetek az iskolai oktatáshoz) Bp., 1996.
39. Markus Roth: *Karl von Österreich: Kaiser – Kriegsherr – Kirchenmann. Politischer Heiliger in der Neuzeit?* Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2013. 114–115.
40. Erich Feigl: „Gott erhalte...” Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen und Dokumente. 3. völlig überarbeitete und ergänzte Neuauflage. Amalthea Signum Verlag, Wien, 2006. 516–517.
41. Markus Roth: i. m. 116.
42. Maria Habacher: *Die Geschichte des Seligsprechungsprozesses und der religiösen Verehrungsformen des Dieners Gottes Karl von Habsburg*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. i. m. I. 261.
43. Gordon Brook-Shepherd: *The last Habsburg*. i. m. 12–13; Giovanna Brizi: *Das religiöse Leben des Kaisers Karl. Studium der Akten zum Seligsprechungsprozess*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. i. m. I. 44.
44. Károly visszatérési kísérletei kapcsán is ezt hangsúlyozta Apponyi Albert. *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról*. i. m. 11.
45. Vö. *Kaiser Karl*. i. m. *Die Monarchie als Sozialstaat* c. fejezete (135–156.); Armin Strohmeyer: *Glaubenszeuge der Moderne. Die Heiligen und Seligen des 20. und 21. Jahrhunderts*. Patmos Verlag, Mannheim, 2010. 238; Peter Broucek: i. m. 39–66.
46. Az 1916. november 21-én kiadott nyilatkozatot idézi *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* II 148–149. Az idézett rész helye: 149.
47. Giovanna Brizi: i. m. I. 236.
48. Maria Habacher: i. m. I. 261–263.
49. Erich Feigl: „Gott erhalte...” i. m. 518. és különösen Elfriede Parsch: *Lebenslauf und Heilung der Sr. Maria Zita Gradowska*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. i. m. I. 555–556.
50. Markus Roth: i. m. 143.

